

Agata Pyrzyńska¹

Problem agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego

Streszczenie: Przedmiotem niniejszego artykułu jest problematyka agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego. Pomimo, że de lege lata polskie prawo wyborcze nie zakazuje prowadzenia agitacji wyborczej w tych miejscach, występowanie tego zjawiska jest silnie krytykowane przez opinię publiczną. W pierwszej części niniejszego artykułu omówiono zagadnienie agitacji wyborczej na gruncie Kodeksu wyborczego. W szczególności wskazano na miejsca, w których prowadzenie agitacji wyborczej jest aktualnie zabronione. Następnie przedstawiono założenia projektów politycznych, mających na celu wprowadzenie ustawowego zakazu prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach. W części trzeciej niniejszego opracowania szeroko zaprezentowano argumenty przemawiające przeciwko prowadzeniu agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego. Zasygnalizowano także pewne okoliczności, które mogą uzasadniać tezę przeciwną.

Słowa kluczowe: agitacja wyborcza, wybory, kampania wyborcza, kościół, miejsce kultu religijnego.

The problem of the electoral agitation in the churches and other places of religious worship

Summary: The subject of this article is the problem of the electoral agitation in churches and other places of religious worship. Although de lege lata the Polish electoral law does not prohibit to conduct the electoral campaign in these places, this phenomenon is strongly criticized by the public opinion. Firstly, in the article the term of the electoral agitation on basis of the Polish Electoral Code is discussed. In particular the places where conducting campaign is illegal is pointed out. Secondly the political projects connected introducing a statutory prohibition of conducting the electoral campaign in the churches are discussed. Besides, in this study the author takes into account the pros and cons about conducting electoral agitation in churches and other places of religious worship.

Key words: electoral agitation, election, electoral campaign, church, place of religious worship.

¹ Dr Agata Pyrzyńska – Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy.

1. Wstęp

Zagadnienie agitacji wyborczej w kościołach to problem ważki, który powraca przy okazji niemal każdej elekcji. Bez względu na rodzaj wyborów, duchowni często angażują się w kampanię wyborczą. Niekiedy owo zaangażowanie ma charakter powściągliwy i zrównoważony, gdy decydują się tylko na zabranie głosu w sprawach polityki państwa, sprawiedliwości, czy tzw. etyki społecznej, nie przekraczając jednak cienkiej granicy pomiędzy tzw. misją Kościoła a agitacją wyborczą. W takim przypadku należałoby stwierdzić, że duchowni nie angażują się strictly politycznie, a jedynie wypowiadają się w ramach tzw. społecznej nauki Kościoła. Nie należą jednak do rzadkości sytuacje odmienne, gdy duchowni – pod pozorem głoszenia dyrektyw płynących z nauki Kościoła – przekazują wiernym treści, które stanowią oczywistą agitację wyborczą. O ile w pierwszym przypadku nie sposób takim działaniom przypisać wątpliwego etycznie, a tym bardziej prawnie charakteru, to drugi budzi o wiele więcej zastrzeżeń. Choć *de lege lata* agitacja wyborcza na terenie kościołów, czy innych miejsc kultu religijnego nie jest zabroniona, to pojawia się pytanie o respektowanie w takiej sytuacji konstytucyjnej zasady rozdziału państwa od kościoła². Działania takie, polegające na publicznym wskazywaniu przez duchownych „właściwych kandydatów”, czy też odprawianiu nabożeństw „w intencji właściwego wyboru”, wydają się także wątpliwe z punktu widzenia moralnego.

Przed dokonaniem szczegółowej analizy argumentów przemawiających przeciwko i za dopuszczalnością prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego, należy pokrótce omówić pojęcie samej agitacji wyborczej. Agitacja wyborcza zdefiniowana została przez polskiego ustawodawcę dopiero na gruncie Kodeksu wyborczego z 2011 r.³, jako publiczne nakłanianie lub zachęcanie do głosowania w określony sposób lub do głosowania na kandydata określonego komitetu wyborczego⁴. W literaturze przedmiotu zwraca się jednak uwagę na fakt, że agitacja to działalność, której celem jest mobilizowanie określonej grupy lub całego społeczeństwa do aktywnego poparcia określonych osób, czy opcji politycznych, ale także mogą to być działania ukierunkowane na odebranie tego poparcia przeciwnikom⁵. Tym samym agitacja wyborcza może mieć zarówno postać pozytywną, jak i negatywną. Agitację można prowadzić od dnia przyjęcia przez właściwy organ zawiadomienia o utworzeniu komitetu wyborczego na zasadach, w formach i w miejscach określonych przepisami Kodeksu. Agitacja wyborcza w przypadku każdego wyborów ulega zakończeniu na 24 godziny przed dniem głosowania. Rozpoczyna się wówczas tzw. cisza wyborcza⁶. W tym miejscu przywołać należy także art. 108 k.w., w którym zawarto

² Por. art. 25 ustawy z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

³ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (t.j. Dz. U. z 2017 r. Poz. 15); dalej jako k.w. Por. także A. Rakowska-Trela, *Kampania wyborcza w regulacji prawnej i w praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 177 i nast.

⁴ Por. art. 105 § 1 k.w.

⁵ B. Michalak, [w:] A. Sokala, B. Michalak, P. Uziębło, *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. v. agitacja wyborcza.

⁶ Na temat sposobu rozumienia pojęcia „ciszy wyborczej” szeroko piszą m.in. A. Frydrych, B. Michalak,

zamknięty katalog miejsc, w których prowadzenie agitacji wyborczej jest zabronione. Zgodnie z Kodeksem wyborczym nie wolno prowadzić agitacji na terenie urzędów administracji rządowej i administracji samorządu terytorialnego oraz sądów, na terenie zakładów pracy w sposób i w formach zakłócających ich normalne funkcjonowanie, na terenie jednostek wojskowych i innych jednostek organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej oraz oddziałów obrony cywilnej, a także skoszarowanych jednostek podległych ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych. Zabroniona jest również agitacja wyborcza na terenie szkół wobec uczniów, przy czym za agitację nie uważa się zajęć z zakresu edukacji obywatelskiej, polegających na upowszechnianiu wśród uczniów wiedzy o prawach i obowiązkach obywatelskich, znaczeniu wyborów w funkcjonowaniu demokratycznego państwa prawa oraz zasadach organizacji wyborów. Oczywiście, poza katalogiem zawartym w art. 108 k.w. agitacji wyborczej nie wolno prowadzić w lokalu wyborczym oraz na terenie budynku, w którym ów lokal się znajduje⁷.

Jak wskazano powyżej, brak jest natomiast w Kodeksie wyborczym jakichkolwiek przepisów określających dopuszczalność lub wyraźny zakaz prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach oraz innych miejscach kultu religijnego. Nie ulega natomiast wątpliwości, że tego typu praktyki są spotykane nader często, w szczególności w okresie bezpośrednio poprzedzającym głosowanie, na „ostatniej prostej kampanii”, a niekiedy nawet w dniu głosowania. O ile dopuszczalność prowadzenia agitacji wyborczej w toku kampanii w kościołach i innych miejscach kultu religijnego nie jest wprost zakazana przez przepisy prawa, to bez wątpienia jej prowadzenie podczas tzw. ciszy wyborczej stanowi oczywiste naruszenie przepisów prawa powszechnie obowiązującego i zasługuje na stanowczą krytykę.

2. Zakaz prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego w projektach politycznych

W związku z dużą skalą zjawiska angażowania się duchownych w politykę i kampanię wyborczą, brakiem stosownej regulacji w tym zakresie oraz zauważalnym sprzeciwem wobec tego typu praktyk ze strony opinii publicznej, grupa posłów na Sejm skupionych w Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD), w dniu 6 sierpnia 2013 r. złożyła do laski marszałkowskiej poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy⁸. W projekcie tym zaproponowano nowe rozwiązanie w postaci rozszerzenia wskazanego wyżej zamkniętego katalogu miejsc, w których prowadzenie agitacji wyborczej jest zabronione także na kościoły i miejsca kultu religijnego innych związków wyznaniowych. Uściślając – proponowana nowelizacja miała polegać na dodaniu do art. 108 § 1 k.w., zawierającego ów katalog, dodatkowego punktu w brzmieniu: „na

M. Sobczyk, *Zagadnienia prawnej regulacji ciszy wyborczej i dopuszczalności prowadzenia w okresie ciszy wyborczej kampanii społecznej na rzecz podwyższenia partycypacji wyborczej*, [w:] J. Zbieranek (red.), *Prawo wyborcze. Analizy. Interpretacje. Rekomendacje*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009, s. 17-19.

⁷ Por. art. 107 § 2 k.w.

⁸ Mowa tu o druku sejmowym nr 1885, który wpłynął do Sejmu VII kadencji w dniu 6 września 2013 r.

terenie kościołów i miejscach kultu religijnego innych związków wyznaniowych”. Jednocześnie wnioskodawcy zaproponowali zmianę brzmienia art. 494 k.w., penalizującego prowadzenie agitacji wyborczej w miejscach zabronionych przez Kodeks, poprzez dodanie w § 1 tego artykułu punktu 3a w brzmieniu: „na terenie kościołów i miejscach kultu religijnego innych związków wyznaniowych”. Tym samym zaproponowane przez posłów SLD zmiany w Kodeksie wyborczym miały zakazywać nakłaniania czy zniechęcania przez duchownych do głosowania na określonych kandydatów czy opcje polityczne w kościołach i innych miejscach kultu religijnego. Projekt przewidywał także sankcję w postaci kary grzywny w sytuacji naruszenia tego zakazu. Jak się wydaje poprzez „miejsce kultu” rozumieć należy w tym przypadku każde miejsce na terenie RP, w którym dany kościół czy związek wyznaniowy zorganizował miejsce wykonywania praktyk i obrzędów religijnych⁹.

W krótkim i dość lakonicznym uzasadnieniu przedmiotowego projektu wnioskodawcy odwołali się do zasad konstytucyjnych zawartych w art. 25 oraz art. 53 Konstytucji RP. Pierwszy z nich stanowi przede wszystkim o rozdziale kościołów od państwa. Drugi zaś statuuje zasadę wolności sumienia i wyznania. Wnioskodawcy, na podstawie przywołanych powyżej przepisów oraz odnosząc się do – jak określono w treści uzasadnienia – „formalnych dokumentów Kościoła katolickiego”, wskazali, że Kościół nie powinien identyfikować się z żadną opcją polityczną, gdyż jego przekaz ze swej istoty kierowany jest do wszystkich wiernych, bez względu na ich przekonania polityczne. Wnioskodawcy wskazali także, że przepisy Kodeksu zabraniają prowadzenia agitacji w wielu miejscach publicznych, jednakże – ich zdaniem – to nie wskazane w art. 108 k.w. instytucje czy organy są najbardziej narażone na agitację wyborczą, lecz kościoły. Tam bowiem – zdaniem posłów-wnioskodawców – działania o charakterze kampanii wyborczej są najczęstsze, a w konsekwencji prowadzą do powszechnego naruszania zasad konstytucyjnych oraz postanowień zawartych w „formalnych dokumentach Kościoła”¹⁰. Działania takie zwykle polegają na umiejscawianiu treści politycznych i agitacyjnych w treściach kazań, wywieszaniu na terenie przykościelnym banerów i plakatów określonych kandydatów, czy sił politycznych z jednoczesną niemal natychmiastową eliminacją podobnych materiałów wyborczych pochodzących od komitetów wyborczych niepopieranych przez Kościół. Zmiany proponowane przez wnioskodawców miałyby – ich zdaniem – wywołać pozytywne skutki prawne i społeczne. Ich głównym celem byłaby bowiem eliminacja działań niektórych przedstawicieli Kościoła na rzecz konkretnych partii, czy kandydatów i przyczynienie się do rzeczywistej realizacji konstytucyjnych oraz przyjmowanych powszechnie przez Kościół zasad neutralności i autonomii kościołów oraz innych związków wyznaniowych. Jak skonkludowano w uzasadnieniu: „nastąpi więc dostosowanie zasad wyborczych do obowiązującego prawa”¹¹.

⁹ Tak słusznie M. Chmaj; por. M. Chmaj, *Opinia prawna w przedmiocie: konstytucyjności projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk 1885)*, <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk7.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=1885>, [10.10.2015].

¹⁰ Por. uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy, druk sejmowy nr 1885 z dnia 6 września 2013 r.

¹¹ Tamże.

Warto odnotować, że do przedmiotowego projektu w ramach konsultacji odnieśli się także przedstawiciele zainteresowanych zagadnieniem środowisk. Głos w sprawie zabrał Sekretariat Konferencji Episkopatu Polski oraz Rada Kościoła Chrześcijańskich w RP. W pierwszej z opinii opowiedziano się stanowczo przeciwko wprowadzeniu zakazu prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego, jako naruszającego zasadę autonomii Kościoła Katolickiego i negującego jego rolę w życiu społecznym. Wskazano, że projekt dąży do naruszenia zasady autonomii między państwem a kościołami poprzez wprowadzenie zmian w prawie wyborczym umożliwiających ingerencję organów władzy publicznej w sferę autonomii kościołów i związków wyznaniowych. Odwołano się przy tym do encykliki Jana Pawła II *Centesimus annus*¹², wskazując na misję Kościoła Katolickiego, w tym także obowiązek polegający na zauważaniu przez Kościół zagrożeń dla współczesnej demokracji, wynikających w znacznej mierze z postępującego relatywizmu etycznego. Jednocześnie w omawianej opinii wskazano, że Kościół respektuje autonomię porządku demokratycznego i nie opowiada się za konkretnymi rozwiązaniami instytucjonalnymi ani nie wkracza w meritum programów politycznych, o ile nie mają one związku z religią i moralnością. Podkreślono jednakże, iż wzajemna autonomia Kościoła i „wspólnoty politycznej” nie wyklucza ich współpracy, tym bardziej, że oba podmioty winny służyć człowiekowi w celu umożliwienia mu pełnego korzystania z przysługujących praw, ściśle związanych z tożsamością obywatela i chrześcijanina oraz wypełniania odpowiadających im obowiązków. Zdaniem autora opinii obowiązek poszanowania wolności religijnej wymaga zagwarantowania Kościołowi przestrzeni koniecznej do jego działania¹³.

Druga z nadesłanych opinii dotyczących projektu, przygotowana przez Przewodniczącego Rady Kościoła Chrześcijańskich w RP, również stanowiła negatywną odpowiedź na proponowane zmiany. Zauważono w niej, że baptyści od zawsze opowiadali się za rozdzieleniem Kościoła od państwa, przy czym winno się ono wiązać z tolerancją dla różnorodnych religii ze strony państwa, a także brakiem roszczeń jakiegokolwiek Kościoła do wyłącznego legalnego działania na obszarze państwa. W opinii podniesiono jednakże, że niektóre elementy nauki Kościoła Baptystów, jak chociażby kwestie sprawiedliwości czy etyki społecznej, często nakładają się na propozycje programowe partii politycznych. Projektowany zakaz prowadzenia agitacji mógłby zatem stanowić przeszkodę dla ich głoszenia, co jest „absurdalne, szkodliwe i niedopuszczalne w wolnym społeczeństwie”¹⁴.

Przedstawiony powyżej projekt zmian w Kodeksie wyborczym, mający na celu wprowadzenie zakazu działań agitacyjnych na terenie kościołów i innych miejsc kultu religijnego wpłynął do łaski marszałkowskiej w dniu 6 września 2013 r. Choć podczas I czytania nie został on odrzucony¹⁵, to prace nad nim zostały na długi czas

¹² Mowa o encyklice Jana Pawła II *Centesimus annus*, ogłoszonej 1 maja 1991 r.

¹³ Opinia Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy, stanowiąca załącznik do pisma Zastępcy Sekretarza Generalnego KEP z dnia 28 października, SEP – D/0.1.1.-17.

¹⁴ Pismo Przewodniczącego Rady Kościoła Chrześcijańskich w RP, pastora Mateusza Wicharego, do Zastępcy Szefa Kancelarii Sejmu z dnia 24 października 2013 r., L. Dz. 359/2013.

¹⁵ Podczas głosowania w dniu 22 listopada 2013 r. „za” odrzuceniem projektu opowiedziało się 203 posłów,

wstrzymane. W związku z faktem, iż nie podjęto ich do końca trwania VII kadencji Sejmu¹⁶, zgodnie z zasadą dyskontynuacji prac Sejmu, projekt ten nie mógł być procedowany dalej w kolejnej kadencji. Dla przypomnienia wskazać należy, iż zasada dyskontynuacji prac parlamentu w jej aspekcie materialnym polega na tym, iż z dniem upływu kadencji Sejmu wszystkie sprawy, wnioski i przedłożenia niezakończony w Sejmie i Senacie traktowane są jako ostatecznie załatwione w sensie niedojścia do skutku. Nie są one zatem w żaden sposób przekazywane kolejnej kadencji parlamentu¹⁷.

Dodać także należy, że omówiony powyżej projekt zakazujący prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego nie był pierwszym tego typu przedłożeniem. Już w 1991 r. w projekcie Ordynacji wyborczej do Sejmu¹⁸, która miała normować zasady i organizację pierwszych w pełni wolnych wyborów do Sejmu zaproponowano w art. 135 wprowadzenie zakazu prowadzenia agitacji wyborczej na terenie kościołów i kaplic. Projektowane rozwiązanie wzbudziło jednak wówczas za dużo kontrowersji, w szczególności wśród ludzi wierzących. Ostatecznie projektowany przepis – jako zbyt mocno ingerujący w wewnętrzne sprawy kościołów i związków wyznaniowych – został usunięty.

3. Argumenty przeciwko prowadzeniu agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego

Bez wątpienia przedstawiony problem dopuszczalności prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego można rozpatrywać z wielu punktów widzenia, a co za tym idzie poszukiwać rozlicznych argumentów „za” i „przeciw”. Jeśli chodzi o stanowisko sprzeciwiające się prowadzeniu agitacji wyborczej przez duchownych wobec wiernych w miejscach kultu religijnego, to – jak się wydaje – warto na początku przytoczyć wyniki badań opinii publicznej.

W marcu 2015 r. Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) przeprowadziło badanie pod nazwą „Aktualne problemy i wydarzenia”, w którym podjęto m.in. problematykę postaw obywateli wobec religii i obecności Kościoła katolickiego w życiu publicznym. Ankietowani zostali zapytani o to, czy rażą ich konkretne sytuacje z udziałem religii bądź kościoła, z jakimi spotykają się na co dzień. Wśród nich znalazło się także pytanie o stosunek respondentów do sytuacji, w której księża wskazują wiernym jak głosować w wyborach. Wyniki pokazały, że większość badanych takiego stanu rzeczy nie akceptuje. Aż 84% pytanym wskazało bowiem, że razi ich sytuacja, gdy księża wprost mówią im jak winni głosować. Zaledwie 12% respon-

„przeciwko” 236, 4 posłów wstrzymało się od głosu, dane: *Przebieg procesu legislacyjnego – druk nr 1885*, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=1885>, [10.10.2015].

¹⁶ Ostatnie, 102 posiedzenie Sejmu VII kadencji odbyło się w dniach 8-9 października 2015 r.

¹⁷ A. Bień-Kacała, *Zasada dyskontynuacji prac parlamentarnych. Wybrane problemy*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2008, t. IV, s. 33-34.

¹⁸ Przyjęty akt to ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1991 r. Nr 59, poz. 252).

dentów nie czuło z tego powodu niechęci, zaś 4% nie miało zdania¹⁹. Warto odnotować, iż w grupie osób, które praktykują religijnie kilka razy w tygodniu wskazana sytuacja raziła aż 57% badanych²⁰. Dla porównania – w 2013 roku przeprowadzono podobne badanie, pytając respondentów dokładnie o tę samą kwestię. Wyniki pokazały, że wskazywanie przez księży, w jaki sposób głosować raziło 82% badanych²¹. Wśród respondentów praktykujących kilka razy w tygodniu tego typu praktyki w 2013 r. budziły niesmak aż u 54% badanych²². Jak zatem widać na podstawie zestawionych danych, poglądy w tym przedmiocie są dość stabilne. Znacząca część badanych deklaruje wyraźną niechęć do bezpośredniego angażowania się przez Kościół w sprawy polityki. Polityczna rola Kościoła nie była i nie jest więc społecznie akceptowana²³. Na marginesie warto także odnotować, że omawiane zjawisko nie jest incydentalne. Wyniki badania przeprowadzonego przez CBOS w październiku 2015 r., wskazały, że 26 % ankietowanych spotkało się z praktyką polegającą na ujawnianiu przez księży podczas kazań ich sympatii partyjnych lub bezpośrednim wskazywaniem, które partie winny uzyskać poparcie wiernych w wyborach²⁴.

Omawiając problem agitacji wyborczej w kościołach czy innych miejscach kultu religijnego, rudymentarną kwestią jest odniesienie się do przepisów prawa powszechnie obowiązującego i zasad konstytucyjnych. Z przedmiotowym zagadnieniem silny związek wykazuje kilka przepisów zawartych w polskiej ustawie zasadniczej. Przede wszystkim uwagę należy zwrócić na art. 25 oraz art. 53 Konstytucji RP. Zgodnie z pierwszym, władze publiczne winny zachowywać bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając jednocześnie swobodę ich wyrażania w życiu publicznym. Jednocześnie stosunki między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii, wzajemnej niezależności i współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego. W tym kontekście problem prowadzenia agitacji wyborczej w miejscach kultu religijnego wydaje się szczególnie ciekawy. Artykuł 25 Konstytucji RP jasno wskazuje na rozdział pomiędzy państwem a Kościołami czy związkami wyznaniowymi, wytyczając dwie odrębne sfery życia publicznego: państwową oraz wyznaniową²⁵. Oznacza to, że nie powinny się one na siebie nakładać. Sfera działania państwa to sfera świecka, ukierunkowana na realizację ściśle określonych zadań oraz respektowanie i ochronę konkretnych wartości. Tym samym działanie państwa obejmuje szeroką przestrzeń, na którą składają się m. in.: kwestie polityki i ustroju państwa, praw człowieka i obywatela, zabezpieczenia socjalnego, bezpieczeństwa państwa, polityki zagranicznej, zagadnienia dotyczące gospodarki,

¹⁹ M. Grabowska, *Boskie i cesarskie. O stosunkach między państwem i Kościołem(ami)*. Komunikat z badań CBOS, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2015, s. 3.

²⁰ Tamże, s. 4.

²¹ M. Grabowska, *Religia i Kościół w przestrzeni publicznej*. Komunikat z badań CBOS, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2013, s. 2.

²² Tamże, s. 3.

²³ M. Grabowska, *Boskie i cesarskie...*, dz. cyt., s. 7.

²⁴ B. Roguska, *Między Kościołem a lokałem wyborczym*. Komunikat z badań CBOS, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2015, s. 2.

²⁵ J. Matwiejuk, *Zasady określające stosunek państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych*, [w:] M. Grzybowski (red.), *Prawo konstytucyjne*, Wydawnictwo Temida, Białystok 2008, s. 85.

ochrony dziedzictwa narodowego itp. Państwo realizuje swoje zdania poprzez organy działające zgodnie z zasadą legalizmu, a zatem na podstawie i w granicach prawa. Jest to obszar ukierunkowany na sprawy świeckie, ściśle regulowane normami prawnymi. Zupełnie inną sferę działania przypisać należy natomiast Kościołom czy związkom wyznaniowym; jest to tzw. sfera wyznaniowa. Te bowiem tworzone są w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej²⁶ oraz wychowywania w duchu konkretnej religii, zgodnie z właściwymi dla niej przekonaniami i wartościami. Jest to sfera odnosząca się do duchowości, wiary i moralności. Niekiedy sfery działania państwa i Kościołów czy związków wyznaniowych mogą mieć pewne punkty styczne wynikające z przepisów prawa. Elementy krzyżowania się sfery państwowej i wyznaniowej wynikają chociażby z konstytucyjnej zasady współdziałania państwa i Kościołów dla dobra człowieka i dobra wspólnego²⁷. Tym niemniej zasadą jest, że są to sfery rozłączne²⁸. Zauważyć przy tym jednak należy, że ścisła granica pomiędzy obszarem aktywności państwa i Kościołów oraz związków wyznaniowych nie wynika jednoznacznie z postanowień Konstytucji RP. Jest ona natomiast kształtowana głównie przez orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego i sądów²⁹, co wynika w znacznej mierze z ogólnego charakteru norm konstytucyjnych.

W świetle powyżej przedstawionych uwag stwierdzić należy, że prowadzenie agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego w kontekście zasady rozdziału państwa i kościoła oraz związków wyznaniowych, jest wyraźnym przekroczeniem, nawet dość elastycznej, granicy autonomii omawianych podmiotów. Mimo wskazanej wyżej płynności w rozgraniczeniu obu sfer, nie ulega wątpliwości, że działalność polityczna, w ramach której mieści się także agitacja wyborcza, stanowi wyłączną domenę państwa. W tym kontekście wskazać należy przede wszystkim na działalność partii politycznych. To bowiem właśnie one – co do zasady – są podstawowymi uczestnikami rywalizacji wyborczej. Oczywiście w tym miejscu podkreślić należy, że kampanię wyborczą na rzecz kandydatów, zgodnie z Kodeksem wyborczym, prowadzą na zasadzie wyłączności komitety wyborcze³⁰. W zależności od rodzaju wyborów mogą to być komitety wyborcze partii politycznych, koalicyjne komitety wyborcze, komitety wyborcze wyborców czy też komitety wyborcze stowarzyszeń i organizacji społecznych. Komitety wyborcze partii politycznych, jak się wydaje, w praktyce odgrywają jednak rolę największą³¹. Partie polityczne zaś, jak wskazuje art. 1 ustawy o partiach politycznych, to dobrowolne organizacje, występujące pod określoną nazwą, stawiające sobie za cel udział w życiu publicznym poprzez

²⁶ Por. art. 2 pkt 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 o gwarancjach wolości sumienia i wyznania (tj. Dz. U. z 2005 r. Nr 231, poz. 1965 ze zm.); dalej jako ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznawania.

²⁷ Tymi sferami wspólnymi mogą być chociażby szkolnictwo, działalność charytatywna, wychowanie dzieci i młodzieży, zwalczanie patologii społecznych; więcej: J. Matwiejuk, op. cit., s. 85, L. Garlicki, *Komentarz do art. 25 Konstytucji*, [w:] L. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Tom I, Wydawnictwo Sejmowe, LEX, Warszawa 2016, art. 25.

²⁸ Por. uzasadnienie do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009 r., K. 55/07 (Dz. U. z 2009 r. Nr 218, poz. 1702).

²⁹ J. Matwiejuk, dz. cyt., s. 85.

³⁰ Por. art. 84 k.w.

³¹ Przy czym zaznaczyć należy, iż nie dotyczy to wyborów prezydenckich, w których występuje tylko jeden rodzaj komitetu wyborczego – komitet wyborczy wyborców; por. art. 90 k.w.

wywieranie metodami demokratycznymi wpływu na kształtowanie polityki państwa lub sprawowanie władzy publicznej³². Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu właśnie ów cel określony w art. 1, jakim jest udział w życiu politycznym odróżnia partię od innych organizacji³³ i stanowi jej *signum specyficum*, umiejscawiając ją wyłącznie w sferze państwowej. Poza celem partii politycznych kolejnym argumentem przemawiającym za zaklasyfikowaniem ich działalności w sferze państwowej jest chociażby obowiązek zgłoszenia partii politycznej do ewidencji partii politycznych, prowadzonej przez Sąd Okręgowy w Warszawie, co stanowi warunek sine qua non dla jej utworzenia i nabycia przez nią osobowości prawnej³⁴. Wpisu dokonuje sąd, sprawujący władzę sądowniczą i niejako realizujący pewien wycinek działalności państwa. Wreszcie, należy mieć także na uwadze, że poważną przesłanką przemawiającą za traktowaniem partii politycznych i ich działalności jako ważnego ogniwa funkcjonowania państwa, jest kwestia otrzymywania przez partie polityczne dotacji i subwencji z budżetu państwa. Wkraczanie przez partie polityczne poprzez agitację wyborczą do kościołów czy innych miejsc kultu religijnego, to zatem oczywiste przekroczenie granicy pomiędzy działaniem państwa a autonomią Kościołów czy związków wyznaniowych. Sytuacja taka może być bowiem traktowana jako naruszenie gwarantowanej konstytucyjnie niezależności wspomnianych podmiotów.

Analizując argumenty przemawiające przeciwko prowadzeniu agitacji wyborczej w kościołach czy innych miejscach kultu religijnego, wskazać należy także na zasadniczy cel tworzenia miejsc o takim charakterze. Są to bowiem, co do zasady, obiekty czy też specyficzne strefy, w których gromadzą się osoby, które łączy pewna wspólnota wartości i przekonań. Nierzadko świątynie czy inne miejsca kultu religijnego stanowią dla nich swego rodzaju azyl, sferę *sacrum*, a zatem miejsce, w którym mogą się wyciszyć i poświęcić kontemplacji. Członkowie danej wspólnoty mogą się tam zbierać, by uczestniczyć w obrzędach, wykonywać właściwe im praktyki religijne. Co do zasady, dla ludzi tych ważna jest atmosfera skupienia, a z pewnością spokoju, rozumianego jako wolność od czynników zewnętrznych, niezwiązanych z konkretnym obrzędem czy wartościami religijnymi. Tym samym sam cel gromadzenia się w kościołach i innych miejscach kultu religijnego sprzeciwia się prowadzeniu na ich terenie agitacji wyborczej. Ta bowiem stanowi tam czynnik całkowicie zewnętrzny, niepożądany, niezwiązany z celem ich zgromadzeń. Prowadzenie agitacji wyborczej, w szczególności w sposób natarczywy, może prowadzić do zakłócenia obrzędów religijnych, a tym samym naruszenia konstytucyjnej zasady wolności religii wysłowionej w art. 53 Konstytucji RP. Zgodnie z polską ustawą zasadniczą owa wolność została ukształtowana w sposób bardzo szeroki, uwzględniający wszystkie aspekty jej przejawiania³⁵. Konstytucja RP stanowi bowiem, że chroniona wolność religii obejmuje wolność jej wyznawania, przyjmowania a także uzewnętrzniania. W ostatnim przypadku ustrojodawca wskazał wprost, iż należy przez to rozumieć

³² Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 876); dalej jako u.p.p.

³³ M. Dębska, *Ustawa o partiach politycznych. Komentarz*, Lexis Nexis, Warszawa 2013, s. 14.

³⁴ Por. art. 11 u.p.p. oraz art. 13 u.p.p., ponadto por. M. Dębska, tamże.

³⁵ W. Skrzydło, *Komentarz do art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wolters Kluwer, LEX, Warszawa 2013, art. 53.

uprawianie kultu, modlitwę, uczestnictwo w obrzędach, praktykowanie i nauczanie³⁶. Działalność agitacyjna, polegająca na zachęcaniu lub zniechęcaniu do głosownia na konkretnego kandydata, czy siłę polityczną, jako zupełnie oderwane od praktyk religijnych, w wielu przypadkach może stanowić naruszenie tej wolności, dezorganizować przebieg obrzędów i zaburzać spokój członków danej wspólnoty religijnej. Jest to zatem działanie niedopuszczalne.

Warto także w tym miejscu zwrócić uwagę na jeszcze jeden, powiązany ze wskazaną wolnością aspekt. Zgodnie z art. 53 ust. 6 Konstytucji RP, nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych. Tymczasem, agitacja wyborcza w kościołach czy innych miejscach kultu religijnego, jako sprzeczna z wolnością religii, może być do tego stopnia nieakceptowana przez członków danej wspólnoty, że zaniechają oni uczestniczenia w obrzędach, którym towarzyszą – w większym bądź mniejszym stopniu – treści polityczne. Taka sytuacja zaś będzie stała w sprzeczności z powołanym ust. 6 art. 53 Konstytucji. Osoby wyznające daną religię, a zniechęcone agitacją wyborczą, będą bowiem w takim przypadku wręcz zmuszone do powstrzymania się od udziału w praktykach religijnych. Choć będzie to ich indywidualna decyzja, to czynniki skłaniające ich do takiego a nie innego zachowania będą miały charakter zewnętrzny, zupełnie od nich niezależny. Taka decyzja może stać się oczywistą konsekwencją działań agitacyjnych, bowiem miejsca takie jak świątynie czy też inne, w których, bądź poprzez które, może nastąpić uzewnętrznianie czy praktykowanie religii, nie są miejscami publicznymi dedykowanymi do prowadzenia działań agitacyjnych. Nie jest to bowiem, o czym szeroko była mowa powyżej, świecka sfera działalności państwa, lecz wyjątkowo wrażliwa sfera wyznaniowa.

Wreszcie należy zauważyć, że prowadzenie agitacji wyborczej w miejscach kultu religijnego, w tym kościołach, może w konsekwencji prowadzić do narzucenia członkom wspólnoty religijnej określonego światopoglądu. Nie każdy członek wspólnoty, w której miejscach kultu prowadzona będzie agitacja, podejmie z tego powodu decyzję o powstrzymaniu się od praktyk religijnych. Jak można przypuszczać, dla większości będzie to zachowanie rażące, ale nie na tyle, by zrezygnować z udziału w praktykowaniu swojej religii. W takiej sytuacji istnieje jednakże duże niebezpieczeństwo, iż treści polityczne przekazywane w tych specyficznych okolicznościach przez duchownego, który – co do zasady – postrzegany jest jako swego rodzaju wzór czy duchowy przewodnik, będą traktowane jako ważne kierunki moralne. Autorytet takiej osoby wśród członków wspólnoty może mieć niebywale duże znaczenie, z czego doskonale zdają sobie sprawę politycy i sztaby wyborcze. W konsekwencji nawet niewielkie wsparcie konkretnego kandydata przez duchowego przywódcę w trakcie kampanii wyborczej może wpływać na zmianę światopoglądu wśród wiernych. W ekstremalnych przypadkach takie działanie może nawet przybrać postać narzucania członkom wspólnoty religijnej określonych przekonań, czy poglądów politycznych, co zasługuje na zdecydowaną krytykę.

Przedstawione powyżej działania, poza kwestią ich zgodności z prawem,

³⁶ Ponadto wolność religii obejmuje posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują; por. art. 53 ust. 2 Konstytucji RP.

budzą bez wątpienia poważne wątpliwości natury moralnej i etycznej. Pamiętać bowiem należy, iż pewne środowiska, czy też grupy wiekowe są szczególnie podatne na słowa duchownych. Angażowanie się w kampanię wyborczą przez księży, zwykle darzonych dużym szacunkiem i traktowanych jako duchowych przywódców, traktować należy jako wyraźne nadużycie i zamierzone wykorzystanie ich pozycji. Członkowie konkretnej wspólnoty gromadzą się przecież w miejscach kultu nie po to, by poznawać „słuszne” czy „mniej słuszne” kandydatury, lecz po to, by pogłębić wiedzę na temat prawd wiary, znaleźć sposób rozwiązania dylematów moralnych, z którymi borykają się we współczesnym świecie, czy po prostu wyciszyć się i znaleźć ukojenie we wspólnej modlitwie.

Na zakończenie tej części rozważań nie sposób pominąć jeszcze jednego zagadnienia. Agitacja wyborcza w kościołach, czy innych miejscach kultu religijnego, jest obecna niemal przez cały okres kampanii wyborczej, przy czym zwykle zyskuje na sile w ostatniej jej części, tuż przed głosowaniem. Tym niemniej, zauważyć należy, iż w wielu przypadkach agitacja w kościołach wcale nie kończy się na 24 godziny przed dniem głosowania, ale ma miejsce także podczas tzw. „ciszy wyborczej”. O ile de lege lata brak jest przepisu, który zakazywałby wprost prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach czy innych miejscach kultu religijnego w toku kampanii, co może być przyczynkiem do dyskusji o jej dopuszczalności z uwagi na zasadę autonomii kościołów i związków wyznaniowych, to inaczej sprawa przedstawia się w odniesieniu do ciszy wyborczej. W drugim przypadku należy bowiem pamiętać, iż zakaz prowadzenia agitacji wyborczej na 24 godziny przed dniem głosowania oraz podczas głosowania w „wyborczą niedzielę” wynika z przepisów prawa powszechnie obowiązującego. W tym przypadku nie sposób szukać usprawiedliwienia dla tego typu nagannych moralnie, a przede wszystkim zabronionych przez prawo, praktyk. Cisza wyborcza to czas wyjątkowy, w którym wyborcy powinni mieć możliwość spokojnego podjęcia decyzji wyborczej. Jest to czas na uspokojenie emocji związanych z intensywną agitacją wyborczą oraz na refleksję nad znaczeniem samego aktu głosowania³⁷. Prowadzenie w tym czasie agitacji w kościołach czy miejscach kultu religijnego jest zatem – bez wątpienia – naruszeniem przepisów i trudno szukać dla takiej sytuacji jakiegokolwiek rzeczowego uzasadnienia³⁸.

³⁷ F. Rymarz, *Komentarz do art.107 Kodeksu wyborczego*, [w:] K. W. Czaplicki, B. Dauter, S. J. Jaworski, A. Kisielewicz, F. Rymarz, *Kodeks wyborczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 276.

³⁸ Przy okazji problemu agitacji wyborczej w kościołach podczas trwania ciszy wyborczej warto także zwrócić uwagę na podnoszone w literaturze, kontrowersyjne przypadki zamawiania w dniu głosowania mszy świętych w intencji kandydata, bądź też przez samego kandydata. W obu przypadkach bowiem problematyczne jest odczytanie nazwiska osoby kandydującej podczas nabożeństwa w trakcie ciszy wyborczej. Bez wątpienia tego typu przypadki nie są odosobnione w praktyce. W sprawie tej wypowiadała się także Państwowa Komisja Wyborcza, zdaniem której takie zachowanie nie stanowi agitacji wyborczej, o ile podczas takiej mszy nie padnie nazwa partii ani sugestia dotycząca oddania głosu. W przeciwnym wypadku takie działanie będzie spełniało przesłanki agitacji zakazanej podczas trwania ciszy wyborczej; por. M. M. Wiszowaty, *Instytucja ciszy wyborczej – geneza, regulacja prawna, ratio existendi*, „Studia Wyborcze” 2012, t. XIV, s. 14.

4. Argumenty mogące stanowić uzasadnienie dla dopuszczalności prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach i innych miejscach kultu religijnego

Wśród argumentów przytaczanych przez osoby, którym agitacja wyborcza w kościołach czy innych miejscach kultu religijnego nie przeszkadza, wskazuje się najczęściej na konstytucyjną zasadę autonomii Kościołów i związków wyznaniowych. W tym kontekście podkreśla się, że skoro w Rzeczypospolitej Polskiej przyjęta została zasada rozdziału państwa od kościoła, to jest to równoznaczne z faktem, że wszystkie te podmioty cieszą się względną niezależnością. W przypadku Kościoła katolickiego niezależność ta potwierdzona została dodatkowo w wielu aktach i dokumentach, w tym przede wszystkim w Konkordacie³⁹. W art. 1 owej umowy międzynarodowej określono, że: „Państwo i Kościół Katolicki są – każde w swej dziedzinie – niezależne i autonomiczne oraz zobowiązują się do pełnego poszanowania tej zasady we wzajemnych stosunkach i we współdziałaniu dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego⁴⁰”. Ponadto, w art. 5 umowy wskazano, że państwo zapewnia Kościołowi katolickiemu, swobodne i publiczne pełnienie jego misji. Kościołowi zagwarantowano także wolność sprawowania kultu religijnego, a miejscom takiego kultu – nienaruszalność⁴¹. Osoby przeciwstawiające się przyjęciu prawnego zakazu prowadzenia agitacji wyborczej w kościołach wskazują, że na tej podstawie Kościół, korzystając ze swej autonomii, ma prawo niezależnego głoszenia treści uznanych przez niego za właściwe, a ingerencja państwa w tym zakresie stanowi jawne naruszenie jego konstytucyjnie zagwarantowanych praw. W odniesieniu do innych kościołów czy związków wyznaniowych zasada autonomii potwierdzenie znajduje, poza innymi ustawami odnoszącymi się do konkretnych wspólnot, także w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z dnia 17 maja 1989 r. Określono w niej m. in., że Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań⁴². Stosunek państwa do wszystkich kościołów i innych związków wyznaniowych opiera się, zgodnie z ustawą, na poszanowaniu wolności sumienia i wyznania, czego gwarancją jest chociażby oddzielenie kościołów i innych związków wyznaniowych od państwa⁴³. Tym samym wskazuje się, że państwo nie powinno mieć wpływu na treści przekazywane przez kościoły czy związki wyznaniowe, bowiem nie jest to sfera jego działania. Tym samym nie można ograniczać kościołów czy innych wspólnot także w kwestii wypowiedzania się w sprawach polityki.

Kolejnym argumentem przytaczanym przez zwolenników dopuszczalności wypowiedzania się przez duchownych w sprawach polityki podczas kampanii wyborczej jest kwestia trudności w rozdzieleniu treści agitacyjnych od społecznej nauki

³⁹ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318), ratyfikowany za zgodą wyrażoną w ustawie z dnia 8 stycznia 1998 r. o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską (Dz. U. z 1998 r. Nr 12, poz. 42); dalej jako: Konkordat.

⁴⁰ Por. art. 1 Konkordatu.

⁴¹ Por. art. 8 Konkordatu.

⁴² Por. art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1153).

⁴³ Por. art. 9 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

kościół czy związku wyznaniowego. Nie ulega natomiast wątpliwości, że większość tego typu wspólnot nauczanie w kwestiach społecznych postrzega jako swój obowiązek⁴⁴. W przypadku Kościoła kKatolickiego można przytoczyć chociażby kanon 747 § 2 Kodeksu prawa kanonicznego, zgodnie z którym Kościołowi przysługuje prawo głoszenia zawsze i wszędzie zasad moralnych, również w odniesieniu do porządku społecznego, oraz wypowiedzania oceny o wszystkich sprawach ludzkich, na ile wymagają tego fundamentalne prawa osoby ludzkiej i zbawienie człowieka⁴⁵. Tym samym istotne znaczenie w tym przypadku należałoby przypisać szczegółowej analizie danych treści propagowanych w kościołach czy miejscach kultu religijnego, by ocenić, czy stanowią one agitację wyborczą, czy jedynie ustosunkowanie się danej wspólnoty do problemów współczesnego świata, mieszczących się w szeroko pojętej nauce społecznej.

Wreszcie można także wskazać na argument odnoszący się do konstytucyjnej zasady swobody wyrażania poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. W tym kontekście duchowny, jak każdy inny człowiek, posiada prawo do swobodnej wypowiedzi, zgodnie ze swoimi przekonaniem. Należałoby przyjąć, że w tym kontekście posiada również prawo do wypowiedzania się na tematy polityczne. Oczywiście ów argument nie może znaleźć zastosowania do agitacji prowadzonej przez duchownych w trakcie trwania ciszy wyborczej.

5. Zakończenie

Bez wątpienia agitacja wyborcza w praktyce jest zjawiskiem spotykanym w kościołach nader często. W wielu przypadkach duchowni nie mają oporów, by opowiadać się publicznie za konkretną kandydaturą, czy opcją polityczną. Zarówno zwolennicy jak i przeciwnicy tego typu praktyk wysuwają szereg argumentów przemawiających za ich stanowiskiem. Najczęściej są to argumenty wynikające z konstytucyjnej zasady rozdziału państwa i kościoła czy związków wyznaniowych. Interesujący jest też fakt, iż – jak pokazała powyższa analiza – zasada ta, w zależności od interpretacji, rzeczywiście wydaje się dostarczać uzasadnienia dla obu stron.

W świetle powyższej analizy nie ulega wątpliwości, że praktyką naganną i niezgodną z prawem jest prowadzenie agitacji wyborczej w kościołach czy innych miejscach kultu religijnego w trakcie trwania ciszy wyborczej. Wynika to wprost z art. 107 k.w., stanowiącego przepis prawa powszechnie obowiązującego, a co za tym idzie – wiążącego wszystkie podmioty prawa, bez względu na ich status, wyznaczenie czy propagowane poglądy.

W kontekście omawianego problemu warto także zwrócić uwagę na przytoczone dane dotyczące stanowiska opinii publicznej w sprawie wypowiedzania się przez duchownych w sprawach politycznych. Jak wskazują wyniki badań, zdecy-

⁴⁴ A. Szafrński, *Analiza poselskiego projektu ustawy zakazującego agitacji wyborczej w kościołach i miejscach kultu religijnego*, <http://www.ordoiuris.pl/analiza-poselskiego-projektu-ustawy-zakazujacego-agitacji-wyborczej-w-kościółach-i-miejscach-kultu-religijnego,3360,analiza-prawna.html>, [17.10.2015].

⁴⁵ Kanon 747 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego, <http://www.trybunal.mkw.pl/Kodeks%20Prawa%20Kanicznego.pdf>, [17.10.2015].

dowana większość polskiego społeczeństwa, w tym także osoby głęboko wierzące i praktykujące, nie pochwalają wskazywania przez duchownych członkom wspólnoty, w jaki sposób ci winni głosować w wyborach. Wydaje się, że poza teoretycznymi rozważaniami, warto wziąć pod uwagę także głos samych zainteresowanych. Dla wielu bowiem tego typu praktyki stanowią naganne przekroczenie cienkiej granicy między nauką społeczną, którą często duchowni uzasadniają prowadzoną przez siebie agitację, a sferą państwową. W takich przypadkach zasadne wydaje się także rozważnie kwestii zgodności tego typu praktyk z zasadami moralności i etyki.

Bibliografia

- Bień-Kacała A., *Zasada dyskontynuacji prac parlamentarnych. Wybrane problemy*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2008, t. IV.
- Chmaj M., *Opinia prawna w przedmiocie: konstytucyjności projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk 1885)*, <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk7.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=1885>
- Dębska M., *Ustawa o partiach politycznych. Komentarz*, Lexis Nexis, Warszawa 2013.
- Frydrych A., Michalak B., Sobczyk M., *Zagadnienia prawnej regulacji ciszy wyborczej i dopuszczalności prowadzenia w okresie ciszy wyborczej kampanii społecznej na rzecz podwyższenia partycypacji wyborczej*, [w:] Zbieranek J. (red.), *Prawo wyborcze. Analizy. Interpretacje. Rekomendacje*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.
- Garlicki L., Zubik M. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom I*, Wydawnictwo Sejmowe, LEX, Warszawa 2016.
- Grabowska M., *Boskie i cesarskie. O stosunkach między państwem i Kościołem(ami). Komunikat z badań CBOS*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2015.
- Grabowska M., *Religia i Kościół w przestrzeni publicznej. Komunikat z badań CBOS*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2013.
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318), ratyfikowany za zgodą wyrażoną w ustawie z dnia 8 stycznia 1998 r. o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską (Dz. U. z 1998 r. Nr 12, poz. 42).
- Matwiejuk J., *Zasady określające stosunek państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych*, [w:] Grzybowski M. (red.), *Prawo konstytucyjne*, Wydawnictwo Temida, Białystok 2008.
- Opinia Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy, stanowiąca załącznik do pisma Zastępcy Sekretarza Generalnego KEP z dnia 28 października, SEP – D/0.1.1.-17.
- Pismo Przewodniczącego Rady Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP, pastora Mateusza Wicharego, do Zastępcy Szefa Kancelarii Sejmu z dnia 24 paździer-

nika 2013 r., L. Dz. 359/2013.

- Rakowska-Trela A., *Kampania wyborcza w regulacji prawnej i w praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Roguska B., *Między Kościołem a lokalem wyborczym. Komunikat z badań CBOS*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2015.
- Rymarz F., *Komentarz do art.107 Kodeksu wyborczego*, [w:] Czaplicki K.W., Dauter B., Jaworski B. J., Kisielewicz A., Rymarz F., *Kodeks wyborczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Skrzydło W., *Komentarz do art.53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Sokala A., Michalak B., Uziębło P., *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*, Warszawa 2013.
- Szafrąński A., *Analiza poselskiego projektu ustawy zakazującego agitacji wyborczej w kościołach i miejscach kultu religijnego*, <http://www.ordoiuris.pl/analiza-poselskiego-projektu-ustawy-zakazujacego-agitacji-wyborczej-w-kosciolach-i-miejscach-kultu-religijnego,3360,analiza-prawna.html>.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 o gwarancjach wolości sumienia i wyznania (Dz. U. z 2017 r. Poz. 1153).
- Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (Dz. U. z 2017 r. poz. 876).
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz. U. z 2017 r. poz. 15).
- Wiszowaty M. M., *Instytucja ciszy wyborczej – geneza, regulacja prawna, ratio existendi*, „Studia Wyborcze” 2012, t. XIV.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009 r., K 55/07 (Dz. U. z 2009 r. Nr 218, poz. 1702).